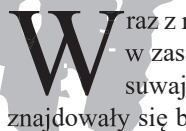

Mateusz Kubicki

(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

ZBRODNIA NA TERENIE LASU SZPĘGAWSKIEGO W ANKIETACH OKRĘGOWEJ KOMISJI BADANIA ZBRODNI HITLEROWSKICH W GDAŃSKU

 Wraz z rozpoczęciem II wojny światowej teren Pomorza Gdańskiego znalazł się w zasięgu działań niemieckiego agresora. Między 1 a 2 września 1939 r. posuwający się naprzód Wehrmacht zajął Starogard (Gdański)¹ i Tczew, które znajdowały się blisko opisywanego miejsca zbrodni². W obu ośrodkach miejskich rozpoczęto tworzenie okupacyjnej administracji, a wraz z nią miejsc odosobnienia, w których planowano osadzić osoby uważane za niebezpieczne dla Niemców, a więc będące celem „Intelligenzaktion”³. Funkcjonować też zaczęły różnorodne formacje sprowadzone

¹ Nazwa Starogard Gdański obowiązuje od lat pięćdziesiątych XX w., stąd na potrzeby niniejszego tekstu drugi człon umieszczony został w nawiasie.

² J. Milewski, *Szpegawsk, Tczew–Starogard Gdański* 1989, s. 9; *idem, Kociewie w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Warszawa 1977, s. 39; W. Odyniec, K. Podoski, A. Sobociński, *Ziemia Starogardzka*, Gdańsk 1974, s. 90–91.

³ Wstępem do akcji „Inteligencja” („Intelligenzaktion”) była operacja „Tannenberg” („Unternehmen Tannenberg”). Polegała ona na stworzeniu specjalnej komórki zajmującej się zbieraniem informacji na temat polskiej „warstwy przywódczej”. Jednostka nosiła nazwę „Zentralstelle II P” (Polen), działała od maja 1939 r. W okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej zbierała informacje dotyczące: działaczy politycznych, księży, nauczycieli, wykładowców akademickich, kupców, właścicieli fabryk i majątków, rolników oraz wszystkich osób określonych jako „wrogo usposobieni do Niemców i Rzeszy”. W rezultacie do Wehrmachtu atakującego terytorium II Rzeczypospolitej przydzielono oddziały Einsatzgruppen. Na obszarze Pomorza Gdańskiego operował wydzielony oddział Einsatzkommando 16. Pochodną „Unternehmen Tannenberg” była przeprowadzona po rozpoczęciu niemieckiej okupacji „Intelligenzaktion”. W jej efekcie doszło do zaplanowanych mordów na osobach umieszczonych przez Niemców na lokalnych listach proskrypcyjnych oraz w *Sonderfahndungsbuch Polen*. Skutkiem

z III Rzeszy lub utworzone na okupowanych ziemiach. Do tych oddziałów należy zaliczyć: Einsatzkommando 16, Gestapo, Wehrmacht i Selbstschutz⁴. Ostatnia z wymienionych formacji rekrutowała się niemal wyłącznie z przedstawicieli mniejszości niemieckiej w Starogardzie (Gdańskim). Podobne wydarzenia miały miejsce we wszystkich miastach i wsiach w powiatach starogardzkim i tczewskim.

Zbrodnię w Lesie Szpęgawskim niemiecki okupant starannie zaplanował. Ze względu na bliskie położenie boru i jego rozległy obszar zdecydowano, że w tym miejscu realizowany będzie plan masowych zabójstw ludności polskiej. Pierwsze mordy miały miejsce już we wrześniu 1939 r., a zakończono je w styczniu 1940 r. Do grzebania ciał w lesie utworzono nadzorowane przez Niemców polskie komando złożone z robotników przymusowych. Od 1940 r. starano się zatrzeć ślady zbrodni, m.in. poprzez zalesianie terenu masowych straceń. Jesienią 1944 r. na miejsce przybyło specjalne komando, które odkryło groby, a szczątki zamordowanych osób spaliło i zmieliło, co skutecznie uniemożliwiło identyfikację wszystkich ofiar. W konsekwencji do dzisiaj nie znamy łącznej liczby zabitych w Lesie Szpęgawskim. Według powojennych statystyk wynosiła ona 5–7 tys. ofiar.

Przesłanką do wskazania osób przeznaczonych do zgładzenia były przygotowywane – prawdopodobnie jeszcze przed wybuchem wojny lub na samym początku okupacji – listy proskrypcyjne. Podczas analizy materiałów, głównie z procesów dotyczących zaplanowania i przebiegu poszczególnych zbrodni, udało się potwierdzić istnienie dwóch rodzajów dokumentów. Pierwszym z nich były spisy lokalne sporządzone przez folksojczów zamieszkujących poszczególne obszary. Drugim natomiast była *Sonderfahndungsbuch Polen* („Specjalna księga poszukiwawcza dla Polski”), stworzona prawdopodobnie w grudniu 1939 r. Przedstawiciele niemieckiej mniejszości swoje ofiary podzielili na cztery grupy⁵. Właśnie na ich podstawie od września 1939 r. do stycznia 1940 r. zamordowano osoby uznane przez Niemców za przedstawicieli „warstwy przywódczej” (kierowniczej) lub wrogo usposobionych wobec mniejszości⁶. Niejednokrotnie ofiarami zbrodniarzy padały osoby będące w okresie przedwojennym w osobistym konflikcie

„Intelligenzaktion” była śmierć na terenie Pomorza Gdańskiego przynajmniej 30 tys. osób. Niemcy zamordowali Polaków w ok. 400 miejscach. Wydarzenia te nazywane są „Zbrodnią Pomorską 1939 roku”. Szpęgawsk. *Z martyrologii mieszkańców Kociewia*, red. M. Gregorek, M. Kozłowska, Gdynia 1959, s. 16; J. Milewski, *Szpęgawsk...*, s. 13.

⁴ Szpęgawsk. *Z martyrologii...*, s. 18; J. Milewski, *Szpęgawsk...*, s. 9–10; *idem*, *Kociewie w latach okupacji...*, s. 57; W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979, s. 29; W. Jastrzębski, *Polityka narodowościowa w Okręgu Rzeszy Gdańsk–Prusy Zachodnie (1939–1945)*, Bydgoszcz 1977, s. 83–84, 87; *idem*, *Terror i zbrodnia. Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1974, s. 60; W. Odyniec, K. Podoski, A. Sobociński, *op. cit.*, s. 91.

⁵ Pierwszą grupę stanowiły osoby uznane za legitymujące się pochodzeniem niemieckim lub takie, które wskutek zaistniałych wydarzeń zdecydowały się na zmianę obywatelstwa na niemieckie. Druga grupa składała się z osób rokujących szansę na szybkie zniemczenie. Osoby przydzielone do trzeciej grupy miały albo zostać osadzone w obozach koncentracyjnych, albo wywiezione do Generalnego Gubernatorstwa. Grupa czwarta została przeznaczona do eksterminacji. Szpęgawsk. *Z martyrologii...*, s. 19; J. Milewski, *Szpęgawsk...*, s. 17–18; *idem*, *Kociewie w latach okupacji...*, s. 62; W. Jastrzębski, J. Sziling, *op. cit.*, s. 32.

⁶ C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970, s. 236.

z Niemcami lub posiadające majątki na tyle atrakcyjne, że ich przejęcie gwarantowało folksdojczom szybkie wzbogacenie. Motywy te przyświecały nazistom w procesie eksterminacji ludności cywilnej na terenie Starogardu (Gdańskiego) i okolic. Wszystkie opisane powyżej działania, koordynowane odgórnie z Berlina, zostały opatrzone kryptonimem „Unternehmen Tannenberg”⁷.

Drugą grupą przeznaczoną do eksterminacji były osoby z zaburzeniami psychicznymi znajdujące się w momencie wybuchu wojny w szpitalu psychiatrycznym w Kocborowie, położonym nieopodal Starogardu (Gdańskiego). Powszechne przekonanie o obowiązku „likwidacji” chorych, wpajane przez związane z nazistami środowiska naukowe, znalazło odzwierciedlenie w operacji oznaczonej kryptonimem „T-4”⁸. W czasie jej trwania zabijano osoby chore psychicznie ulokowane w zakładach rozmieszczonych na terenie Niemiec oraz na ziemiach włączonych do III Rzeszy po wybuchu wojny. Do zakładu w Starogardzie (Gdańskim) specjalny oddział likwidacyjny wywodzący się z SS-Wachsturmbann „Eimann” wkroczył 4 września 1939 r. Realizacja procesu eksterminacyjnego rozpoczęła się 18 dni później⁹. Część chorych zamordowanych na terenie Lasu Szpęgawskiego była prawdopodobnie relokowana w czasie działań zbrojnych z innych ośrodków leczniczych lub przebywała w szpitalu jeszcze przed wojną¹⁰.

Omówione wydarzenia były preludeum do niemieckiej akcji eksterminacyjnej, która swoim zasięgiem objęła Starogard (Gdański) oraz miejscowości i wsie w jego okolicy. Do dnia dzisiejszego nie udało się ustalić, jak wiele istnień ludzkich pochłonął terror pierwszych dni okupacji. Do oszacowania bilansu akcji „T-4” oraz „Intelligenzaktion” źródłem są również ankiety OKBZH w Gdańsku, które zostały wykorzystane do tworzenia imiennej listy ofiar. Artykuł jest próbą przedstawienia ich zawartości i wskazania, w jakich przypadkach materiały te są najbardziej przydatne.

⁷ Należy wskazać, że podstawowym celem operacji „Unternehmen Tannenberg” była eliminacja osób uznanych przez Niemców za „warstwę kierowniczą”. Miało to złamać opór i wolę dalszej walki oraz pozabawić ludzi podbudowy ideologicznej. W. Jastrzębski, J. Sziling, *op. cit.*, s. 28.

⁸ Akcja „T-4” („E-Aktion”) była programem rasowo-ideologicznym polegającym na „oczyszczeniu” niemieckiego społeczeństwa z osób chorych psychicznie. Jej geneza sięgała końca XIX w., kiedy psychiatrzy związani z kołami propagującymi eugenikę i eutanazję chorych publikowali pierwsze teksty naukowe. Kontynuacją ich myśli był manifest opublikowany przez Karla Bindinga i Alfreda Hoche *Die Freigabe der Vernichtungslager* („Zezwolenie/Przyzwolenie na zniszczenie życia niewartego życia”), w którym autorzy dowodzili o zbyteczności istnienia osób z zaburzeniami psychicznymi. W październiku 1939 r. rozpoczęto przygotowania do akcji eksterminacyjnej chorych osób. Powołano specjalny urząd – Reichsarbeitsgemeinschaft Heil und Pflegeanstalten (Państwowa Wspólnota Pracy Rzeszy na Rzecz Zakładów Opiekuńczo-Leczniczych – RAG), którego siedziba znajdowała się w Berlinie przy Tiergartenstraße 4 (stąd nazwa akcji „T-4”). Początkowo chorych zabijano poprzez rozstrzelanie lub zakatowanie tęymym narzędziami. Zadanie to realizowali głównie członkowie SS, a w okresie późniejszym niemieckie załogi szpitali psychiatrycznych. Z czasem osoby z zaburzeniami zabijano w samochodach komorach gazowych (Gaswagen) lub w komorach gazowych znajdujących się na terenie niemieckich szpitali psychiatrycznych. Według części badaczy akcja „T-4” była przygotowaniem do późniejszego masowego procederu zabijania Żydów. J. Milewski, *Kociewie w latach okupacji...*, s. 72–73.

⁹ *Szpegawsk. Z martyrologii...*, s. 37; J. Milewski, *Szpegawsk...*, s. 21; *idem, Kociewie w latach okupacji...*, s. 64, 72; W. Odyniec, K. Podoski, A. Sobociński, *op. cit.*, s. 94.

¹⁰ W oficjalnych spisach zabitych występowały chorzy ze szpitali psychiatrycznych w: Kulparkach, Świeciu, Koberzynie, Dziekance, Tworkach, Owińskiej, Warszawie. J. Milewski, *Szpegawsk...*, s. 21; *idem, Kociewie w latach okupacji...*, s. 70.

Ankiety OKBZH w Gdańsku a zbrodnie w Lesie Szpęgawskim

Ankiety OKBZH w Gdańsku zgromadzone w gdańskim oddziałowym Archiwum IPN zawierają informacje dotyczące zbrodni popełnionych na terenie dawnego województwa gdańskiego. Wszystkie materiały – zgromadzone w wielu obszernych jednostkach archiwalnych – to skany w formacie pdf, co niewątpliwie stanowi ułatwienie podczas analizy. Należy podkreślić, że dane z ankiet są fragmentaryczne, a opracowane na ich podstawie szacunki mogą nie odtwarzać w pełni obrazu zbrodni. Wskutek likwidacji przez Niemców dowodów mordu nie ma możliwości stwierdzenia, a właściwie weryfikacji, na ile ankiety dostarczają wiedzy o rzeczywistej skali zbrodni na Pomorzu Gdańskim.

Pierwszymi analizowanymi dokumentami są ankiety zebrane w jednostce o sygnaturze IPN Gd 39/1 (składa się z dwóch części), zatytułowanej „Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania”. Stanowiły one punkt wyjścia do dalszego poszukiwania osób wymienionych na kartach (potwierdzeniem była ich lokalizacja na listach zabitych). Przeprowadzona analiza pozwoliła na wskazanie 182 aresztowanych, co prawdopodobnie nie odzwierciedla skali akcji przeprowadzonej przez Niemców¹¹. W grupie tej było 170 mężczyzn, co stanowiło 93,41 proc. ogółu uwięzionych, oraz 12 kobiet – 6,59 proc.¹² Wszystkie osoby wykazane w materiale źródłowym, zgodnie z zamieszczonym na kartach opisem, zostały zamordowane na terenie Lasu Szpęgawskiego lub w znajdującym się nieopodal Starogardu (Gdańskiego) kompleksie Lasów Kokoszkowskich. Braki w materiałach uniemożliwiają ustalenie wszystkich aresztowanych.

Tabela nr 1. Pochodzenie osób aresztowanych przez Niemców w 1939 r. na terenie powiatu Starogard (Gdański)

Miejscowość	Liczba aresztowanych osób	
	Mężczyźni	Kobiety
Starogard (Gdański)	42	7
Koteże	10	–
Skórcz	10	–
Bobowo	9	–

¹¹ AIPN Gd, 39/1, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania, cz. 1 i 2, k. 21–22, 33–34, 39–40, 66–67, 82–83, 88–89, 107–108, 120–121, 132–133, 142–145, 167–168, 199–200, 213–214, 216–217, 220–221, 224–225, 227–228, 230–231, 234–235, 246–247, 260–267, 270–271, 300–301, 308–309, 312–313, 322–325, 374–375, 390–391, 417–418, 460–461, 464–465, 474–475, 480–481, 498–499, 506–507, 533–534, 549–550, 570–571, 574–575, 578–579, 631–632, 637–640, 653–658, 678–679, 695–696, 709–710, 713–714, 719–720, 723–724, 734–735, 738–739, 744–745, 750–751, 798–799, 812–813, 818–819.

¹² Ważne jest dokładne wskazanie, na których kartach dokumentu znajdowały się dane dotyczące aresztowanych kobiet, co pozwoli na ich szybką lokalizację w przypadku prowadzenia dalszych badań naukowych. *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 82–83, 107–108, 246–247, 460–461, 549–550, 637–638, 734–735.

ZBRODNIA NA TERENIE LASU SZPĘGAWSKIEGO...

Lubichowo	8	–
Kokoszkowy	7	–
Borzechowo	6	–
Czarny Las	6	–
Dąbrówka	6	–
Leśna Jania	6	–
Radziejewo	6	–
Rynkówka	5	–
Inne ¹³	49	5

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/1, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania, cz. 1 i 2.*

Niezwykle korzystne z punktu widzenia niniejszego badania jest zamieszczenie w ankietach informacji dotyczących miejsca pochodzenia poszczególnych aresztowanych. Wiadomo zatem, że omawianą grupę tworzyli głównie mieszkańcy powiatu starogardzkiego, natomiast w sześciu przypadkach nie wskazano miejsca pochodzenia. Duża liczba osób została skategoryzowana w ramach grupy „Inne”¹⁴.

Analiza danych zamieszczonych w tabeli nr 1 pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących intensyfikacji aresztowań w większych ośrodkach miejskich w powiecie starogardzkim. Najwięcej osób, bo aż 49, zatrzymano w Starogardzie (Gdańskim). Stanowiły one 26,92 proc. całości¹⁵. Kolejnymi miejscowościami, w których dokonano aresztowań, były: Skórcz i Koteże, przy czym udział pojmanych wynosił 5,49 proc.¹⁶ Wielu mieszkańców aresztowano także w Bobowie (4,95 proc.), Lubichowie (4,40 proc.) i Kokoszkowych (3,85 proc.)¹⁷.

Drugą kwestią związaną ze zbrodnią na terenie Lasu Szpęgawskiego jest datowanie poszczególnych zjawisk. Twórcy ankiet, opierając się wyłącznie na wspomnieniach respondentów z okresu okupacji niemieckiej, mieli wskazać, kiedy dane zdarzenie miało miejsce. Łączna pula aresztowań powiązanych ze Szpęgawskiem w badanym dokumencie wynosiła 63.

¹³ Do kategorii „Inne” włączono te przypadki aresztowań, kiedy liczba osób nie przekroczyła pięciu. Pochodziły one z następujących miejscowości: Białochowo, Bukowiny, Bytonia, Głuche, Kaliska, Klaininy, Kleszczewo, Klonówka, Kocborowo, Kopytkowo, Krąg, Linowiec, Miradowo, Osieczna, Osowa Leśna, Osówka, Pączewo, Piece, Pinczyn, Sumin, Szpęgawsk, Sztekin, Trzcinek, Wielbrandowo, Bartel Wielki, Zielona Góra, Zimne Źdroje oraz z gminy Zblewo.

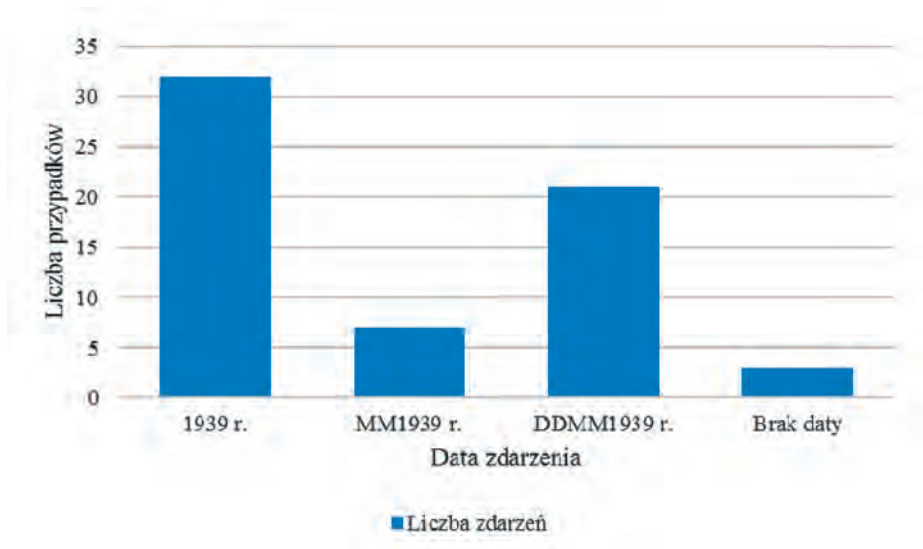
¹⁴ Sytuacja taka wystąpiła w przypadku ośmiu mężczyzn. AIPN Gd, 39/1, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania, cz. 1 i 2, k. 21–22, 33–34.

¹⁵ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 230–231, 631–632, 637–640, 653–658, 678–679, 695–696.

¹⁶ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 260–267, 570–571, 574–575, 578–579.

¹⁷ *Ibidem*, cz. 1, k. 39–40, 234–235, 374–375.

Wykres nr 1. Liczba aresztowań dokonanych na mieszkańcach powiatu starogardzkiego w 1939 r., zamordowanych następnie w Lesie Szpęgawskim

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/1, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania, cz. 1 i 2.*

Należy zwrócić uwagę, że na wykresie nr 1 zamieszczono tylko te przypadki, w których respondenci jako datę zdarzenia podali szeroko rozumiany 1939 r. Trzy przypadki nie zostały opatrzone datą, aczkolwiek istnieją informacje, że osoby te zamordowano na terenie Lasu Szpęgawskiego.

Po analizie datowania poszczególnych zdarzeń na pierwszy plan wysuwają się te, które zostały opatrzone adnotacją „1939”. Stanowią one 50,80 proc. całości¹⁸. Drugą cezurą czasową jest data miesięczna oscylująca w granicach wrzesień–listopad 1939 r., co było zgodne z rzeczywistym czasem aresztowania poszczególnych mieszkańców powiatu. Grupa ta stanowiła 11,11 proc. ogółu. Trzecią metodą zapisu daty aresztowania poszczególnych osób zastosowaną w ankietach OKBZH w Gdańsku była data dzienna. Przyjęto dwa sposoby jej zapisu. Pierwszy z nich polegał na podaniu zakresu dni, drugi natomiast wskazywał jednoznacznie dany termin. Łącznie przypadki te stanowiły 33,33 proc. całości²⁰.

¹⁸ Tak częste podawanie roku 1939 mogło wynikać z różnicy czasowej dzielącej badanie ankietowe od zdarzeń w początkowej fazie okupacji. AIPN Gd, 39/1, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1969. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański i Sztum oraz miasto Sopot. Aresztowania, cz. 1 i 2, k. 33–34, 39–40, 66–67, 88–89, 107–108, 144–145, 167–168, 199–200, 213–214, 216–217, 234–235, 262–263, 270–271, 324–325, 374–375, 417–418, 464–465, 474–475, 480–481, 498–499, 506–507, 533–534, 574–575, 713–714, 719–720, 723–724, 734–735, 738–739, 750–751, 798–799, 812–813, 818–819.

¹⁹ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 82–83, 230–231, 246–247, 264–265, 308–309, 549–550, 709–710.

²⁰ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 120–121, 132–133, 142–143, 220–221, 224–225, 227–228, 266–267, 300–301, 322–323, 390–391, 570–571, 578–579, 631–632, 637–640, 653–658, 678–679, 695–696, 744–745.

W ostatniej grupie wskazano tylko miejsce bez określenia czasy czasowej. Łącznie stanowiła ona 4,76 proc. wszystkich aresztowań na terenie powiatu starogardzkiego²¹.

W omawianych jednostkach znajdują się także fragmentaryczne informacje niezwiązane z morderstwem popełnionym na terenie Lasu Szpęgawskiego. Przykładem niech będą dokumenty zgromadzone w aktach opatrzonej sygnaturą IPN Gd 39/15, zatytułowanej „Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartuzy, Kościerzyna, Lębork, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. Prześladowania, aresztowania, obozy, egzekucje, wywożenia na roboty przymusowe do III Rzeszy, grabież i niszczenie dóbr”. Dokumenty pozwalają na wskazanie procedury niszczenia obiektów związanych z kultem religijnym. Jeden z respondentów opisał, że na początku okupacji niemieckiej na terenie powiatu starogardzkiego zdewastowano wiele budowli sakralnych, w tym kościoły oraz przydrożne krzyże i kaplice²².

Kolejnymi materiałami wykorzystanymi do badania zbrodni popełnionej przez Niemców na terenie Lasu Szpęgawskiego w latach 1939–1940 były akta oznaczone sygn. IPN Gd 39/16 (składające się z dwóch części) i noszące tytuł: „Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1969–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartuzy, Kościerzyna, Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Starogard Gdański, Puck, Sztum, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. Prześladowania i eksterminacja inteligencji, obozy i egzekucje”. Zgromadzone w jednostce dokumenty umożliwiają uzupełnienie listy osób zamordowanych. Należy jednak podkreślić fragmentaryczność danych w niej zawartych, czego przykładem było niepodanie żadnych osób z Tczewa, które zostały zgładzone w miejscu kaźni.

W pierwszej części analizy zawartości ankiet opatrzonej sygn. IPN 39/16, cz. 1 należy omówić liczbę osób (reprezentujących szeroko rozumianą „inteligencję” z Pomorza Gdańskiego) wskazanych przez respondentów. W badaniu podano, że ofiarami Niemców były 82 osoby i zgodnie ze wskazaniami respondentów zostały one zgładzone na terenie Lasu Szpęgawskiego²³. W grupie tej znajdowało się 80 mężczyzn (97,22 proc.) oraz 2 kobiety (2,78 proc.)²⁴. Proporcje te są charakterystyczne dla zbrodni popełnianych przez Niemców na Pomorzu Gdańskim. W innych miejscach kaźni, co podkreśla większość badaczy zajmujących się tym zagadnieniem, również przeważali mężczyźni.

²¹ *Ibidem*, cz. 1, k. 21–22, 312–313, 460–461.

²² Ankiety te wykazały fakt dewastacji 6 krzyży i 12 figur znajdujących się w kaplicach. Występuje w nich także wzmianka dotycząca rabunku przedmiotów liturgicznych z kościoła w Kaliskach. AIPN Gd, 39/15, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartuzy, Kościerzyna, Lębork, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. Prześladowania, aresztowania, obozy, egzekucje, wywożenia na roboty przymusowe do III Rzeszy, grabież i niszczenie dóbr, k. 54–57.

²³ AIPN Gd, 39/16, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1969–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartuzy, Kościerzyna, Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Starogard Gdański, Puck, Sztum, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. Prześladowania i eksterminacja inteligencji, obozy i egzekucje, cz. 1, k. 304, 306–309, 313, 314–317, 474–475.

²⁴ *Ibidem*.

Tabela nr 2. Przedstawiciele „inteligencji” zamordowani przez Niemców na terenie Lasu Szpęgawskiego w latach 1939–1940

Miejscowość	Liczba zamordowanych osób	
	Mężczyźni	Kobiety
Gniew	29	–
Starogard (Gdański)	3	–
Jaźwiska	2	–
Jeleń	1	–
Rakowiec	1	–
Tymawa	1	–
Inne ²⁵	43	2

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/16, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1969–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartuzy, Kościerzyna, Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Starogard Gdański, Puck, Sztum, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. Prześladowania i eksterminacja inteligencji, obozy, egzekucje, cz. 1.*

Drugą kwestią wymagającą omówienia jest pochodzenie poszczególnych osób włączonych do kategorii „inteligencja”. Zachowane materiały umożliwiają tylko fragmentaryczne odtworzenie zjawiska. Szczegółowe dane zaprezentowano w tabeli nr 2. Jak wynika z danych w niej przytoczonych, największą grupę stanowiły osoby pochodzące z Gniewu. Dzięki zachowanym dokumentom możliwe jest podanie imion i nazwisk niektórych ofiar z tego miasta. Ich udział w całości wynosił 35,37 proc.²⁶ W przypadku Starogardu (Gdańskiego) wskazano zaledwie trzy przypadki, które stanowiły 3,66 proc. wszystkich zamordowanych w Lesie Szpęgawskim wykazanych w ramach badania ankietowego OKBZH w Gdańsku²⁷. Duży odsetek osób (54,88 proc.) został zakwalifikowany do kategorii „Inne”²⁸. Dane zaprezentowane w tabeli nr 2 pozwalają na wyróżnienie w badanym zjawisku znaczącego udziału osób z pozostałych miejscowości.

Ostatnim poddanym analizie zjawiskiem jest datowanie zgonów poszczególnych osób. Dane odnoszące się do akt o sygn. IPN Gd 39/16 przedstawiono na wykresie nr 2. Ich analiza pozwala stwierdzić, że przy najliczniejszej grupie odnotowano rok „1939”. Stanowiła ona 90,24 proc. wszystkich osób wymienionych w ankietach, których zgładzono w Szpęgawsku²⁹. Druga grupa pod względem liczebności (7,32 proc. całego zjawiska)

²⁵ Kategoria ta obok imienia, nazwiska, wykonywanej profesji oraz daty urodzenia nie zawiera danych dotyczących miejsca zamieszkania lub przynajmniej miejsca pojmania. *Ibidem*, cz. 1, k. 314–315.

²⁶ *Ibidem*, cz. 1, k. 313.

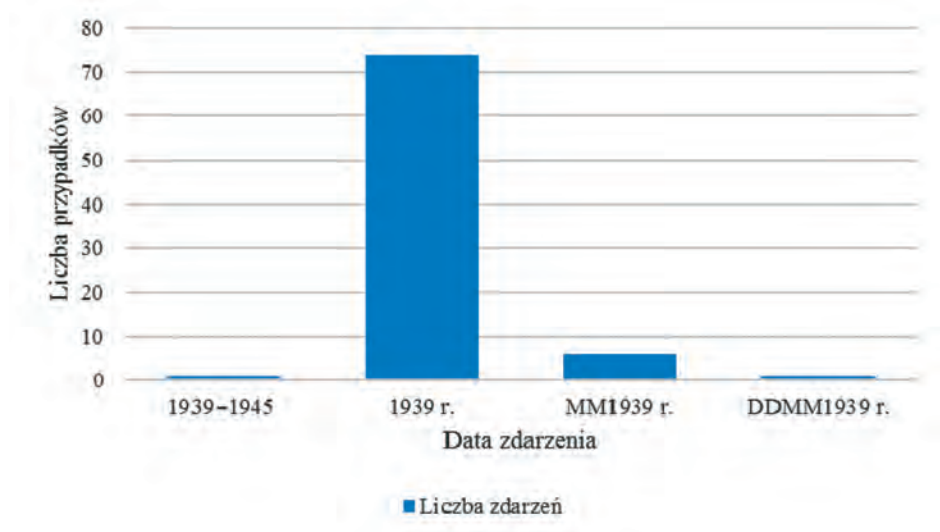
²⁷ *Ibidem*, cz. 1, k. 304, 306–309.

²⁸ *Ibidem*, cz. 1, k. 314–315.

²⁹ *Ibidem*, cz. 1, k. 314–317.

Wykres nr 2. Zabójstwa dokonane przez Niemców w Lesie Szpęgawskim na przedstawicielach inteligencji polskiej w latach 1939–1945

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/16, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1969–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Elbląg, Kartusy, Kościerzyna, Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Starogard Gdański, Puck, Sztum, Tczew, Wejherowo i miasta: Gdańsk, Sopot, Gdynia. *Prześladowania i eksterminacja inteligencji, obozy, egzekucje, cz. 1, k. 304, 306–309, 313–317, 474–475.*

miała w opisie datę miesięczną³⁰. Należy wskazać też na pojedynczy przypadek, w którym zastosowano cezurę określoną przez ramy roczne „1939–1945”³¹. Biorąc pod uwagę specyfikę zbrodni popełnionej przez Niemców na terenie Lasu Szpęgawskiego, nasuwa się wniosek, że trwała ona maksymalnie do stycznia 1940 r. Potwierdza to późniejsza pierwsza akcja niwelacyjna przypadająca na wiosnę tego roku.

Kilku słów omówienia wymaga druga część jednostki (IPN Gd 39/16, cz. 2), która w zasadzie nie była pomocna w czasie prowadzenia badań nad zbrodnią na terenie Lasu Szpęgawskiego. Znajdujące się w niej informacje nie wskazywały jednoznacznie na miejsce zgładzenia poszczególnych osób. Nie zostały one również wymienione z imienia i nazwiska. Pojawiła się natomiast fragmentaryczna informacja dotycząca miejsca pochodzenia – Tczew, a także wzmianka, że udział w zbrodni mieli Niemcy. Informacje te cechują się znikomą dozą przydatności w prowadzonych badaniach.

W czasie badań nad zbrodnią popełnioną przez okupanta niemieckiego na terenie Lasu Szpęgawskiego pomocne okazały się ankiety zgromadzone w teczce o sygn. IPN Gd 39/19, noszącej tytuł: „Dokumentacja dot. osób zatrudnionych w latach 1939–1945

³⁰ *Ibidem*, cz. 1, k. 306–309, 316–317.

³¹ *Ibidem*, cz. 1, k. 304.

w Zakładzie Psychiatrycznym w Kocborowie, które były podejrzane o to, że brały udział w prześladowaniach i zabójstwach pacjentów szpitala (wykazy, korespondencja)”. Dzięki zachowaniu się dokumentów z okresu eksterminacji pacjentów (akcja krypt. „T-4”) możliwe było stworzenie pełnej listy zamordowanych. Dla podkreślenia wagi wydarzeń, które miały miejsce w Szpęgawsku, OKBZH w Gdańsku wykonała także ankietę zawierającą daty mordów na pacjentach Szpitala Psychiatrycznego w Kocborowie. Informacje dotyczące mordów popełnionych przez Niemców w ramach akcji „T-4” różnią się od ustaleń historyków. Wprawdzie daty poszczególnych wydarzeń są zbieżne, to różnią się one liczbą zabitych osób. Omawiane dane przedstawiono w tabeli nr 3.

Tabela nr 3. Pacjenci Szpitala Psychiatrycznego w Kocborowie zamordowani przez Niemców w latach 1939–1945

Data zdarzenia	Liczba zamordowanych osób zamieszczona w dokumencie IPN Gd 39/19		Rzeczywista liczba zamordowanych pacjentów ³²	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
22 IX 1939 r.	67	–	81	7
23 IX 1939 r.	–	–	1	–
28 IX 1939 r.	60	–	14	2
29 IX 1939 r.	–	–	–	2
1 X 1939 r.	–	–	–	8
3 X 1939 r.	8	117	4	109
7 X 1939 r.	–	–	1	–
17 X 1939 r.	65	60	51	67
19 X 1939 r.	76	72	72	72
20 X 1939 r.	40	77	39	82
21 X 1939 r.	46	65	33	56
28 X 1939 r.	–	–	–	7
30 X 1939 r.	–	–	6	–
1–21 XI 1939 r.	–	–	4	–
28 XI 1939 r.	–	100	–	89
29 XI 1939 r.	50	49	50	43

³² Wartości te są oparte na badaniach autora, który wykonał je w czasie kwerend w Oddziałowym Archiwum IPN w Gdańsku, Archiwum Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku, Archiwum Państwowym w Gdańsku oraz Bundesarchiv w Ludwigsburgu.

30 XI 1939 r.	100	–	91	1
5 XII 1939 r.	–	45	19	22
8 XII 1939 r.	238	162	235	166
15–31 XII 1939 r.	–	–	6	10
4 I 1940 r.	–	–	2	–
10–11 I 1940 r.	90	95	85	91
19–21 I 1940 r.	–	–	2	–

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/19, Dokumentacja dot. osób zatrudnionych w latach 1939–1945 w Zakładzie Psychiatrycznym w Kocborowie, które były podejrzewane o to, że brały udział w prześladowaniach i zabójstwach pacjentów szpitala (wykazy, korespondencja), k. 20–34; AIPN Gd, 39/10, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje, cz. 1, k. 11–12, 17–18, 22–95.*

Analiza powyższych danych pozwala stwierdzić, że często pomniejsze wydarzenia włączano do masowych zbrodni. W kwestii badania mordów na terenie Lasu Szpęgawskiego istotne okazały się zawarte w omawianych źródłach wykazy: pracowników Kocborowa zgładzonych przez okupanta oraz osób, które pracowały w szpitalu podczas okupacji³³. Jak wynika z powyższego, dokumenty zebrane w IPN Gd 39/19 okazały się pomocne w odtwarzaniu przebiegu zabójstw osób z zaburzeniami psychicznymi. Należy podkreślić, że okupant równoległe do akcji „T-4” realizował zagładę „polskiej warstwy przywódczej”. W związku z prowadzeniem jednocześnie dwóch akcji eksterminacyjnych niektóre podobne do siebie wydarzenia mogły wpłynąć na problemy w dokładnym odtworzeniu przebiegu mordów osób zaliczanych do obu tych grup.

Ważnym materiałem archiwalnym uzupełniającym listy zabitych pacjentów Szpitala Psychiatrycznego w Kocborowie w ramach akcji „T-4” są dokumenty zgromadzone w aktach o sygn. IPN Gd 39/10, cz. 1, zatytułowanych: „Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje”. Zawarte w nich informacje pozwoliły usystematyzować bądź skorygować dane dotyczące mordów na osobach z zaburzeniami psychicznymi. Przedstawiały one inne informacje niż te przytoczone w IPN Gd 39/19. Wśród kluczowych należy wymienić dokładną liczbę ofiar oraz cezury czasowe umożliwiające uszeregowanie zdarzeń³⁴.

Kolejne archiwalia przydatne do badania zbrodni popełnionej na terenie Lasu Szpęgawskiego oznaczone są sygn. IPN Gd 39/9 i noszą tytuł: „Ankiety Okręgowej Komisji

³³ Zob. AIPN Gd, 39/19, Dokumentacja dot. osób zatrudnionych w latach 1939–1945 w Zakładzie Psychiatrycznym w Kocborowie, które były podejrzewane o to, że brały udział w prześladowaniach i zabójstwach pacjentów szpitala (wykazy, korespondencja), k. 19, 35–41, 44–51, 100–101.

³⁴ AIPN Gd, 39/10, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje, cz. 1, k. 11–12, 17–18, 22–95.

Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Kwidzyn, Lębork, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański i miasto Sopot. Egzekucje”. Niestety, ankiety chociaż zawierają informacje dotyczące zbrodni, często powtarzają te same osoby, co niewątpliwie negatywnie wpływa na analizę wydarzeń mających miejsce na przełomie lat 1939–1940.

Pierwszym czynnikiem wymagającym omówienia jest liczba osób wskazanych przez respondentów. Zgodnie z treścią ankiet było ich 274. Po wyłączeniu ofiar operacji „T-4” jest to największa grupa osób zamordowana przez Niemców³⁵. Składała się ona z 235 mężczyzn (85,77 proc.), 15 kobiet (5,47 proc.) oraz 24 przypadków, przy których podano jedynie „osoba” (8,76 proc.)³⁶. Jak już wspomniano, ze względu na możliwość powtórzeń wcześniejszych informacji dane te należy traktować z pewną dozą sceptycyzmu. Drugim aspektem poddanym analizie było pochodzenie poszczególnych zabitych. Na podstawie odpowiedzi respondentów wielu osobom udało się przyporządkować miejsce pochodzenia. Wyniki prezentuje tabela nr 4.

Tabela nr 4. Osoby zamordowane na terenie Lasu Szpęgawskiego wskazane w dokumentach opatrzonych sygn. IPN Gd 39/9

Miejsce pochodzenia	Liczba zamordowanych osób		
	Mężczyźni	Kobiety	Brak wskazanej płci
Czarny Las	31	8	–
Starogard (Gdański)	30	–	–
Kokoszkowy	27	–	–
Mirotki	20	1	–
Dąbrówka	16	–	–
Janowo	14	–	24
Pączewo	10	2	–
Koteże	10	–	–

³⁵ AIPN Gd, 39/9, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Kwidzyn, Lębork, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański i miasto Sopot. Egzekucje, k. 12–13, 22–23, 37–38, 250–253, 299–302, 318–321, 354–355, 360–363, 382–387, 396–397, 432–433, 463–464, 474–477, 486–487, 501, 503–510, 515–516, 519–522, 525–528, 533–534, 538–539, 543–544, 563–568, 584–589, 628–629, 646–648, 666–667, 682–683, 709–710, 713–714, 725–726, 733, 736–737, 742–743, 756–757, 764–765, 776–777, 785–788, 850–853, 862–865, 877–878, 883–888, 931–934.

³⁶ *Ibidem*, k. 12–13, 22–23, 37–38, 250–253, 299–302, 318–321, 354–355, 360–363, 382–387, 396–397, 432–433, 463–464, 474–477, 486–487, 501, 503–510, 515–516, 519–522, 525–528, 533–534, 538–539, 543–544, 563–568, 584–589, 628–629, 646–648, 666–667, 682–683, 709–710, 713–714, 725–726, 733, 736–737, 742–743, 756–757, 764–765, 776–777, 785–788, 850–853, 862–865, 877–878, 883–888, 931–934.

ZBRODNIA NA TERENIE LASU SZPĘGAWSKIEGO...

Lubichowo	8	–	–
Borzechowo	6	–	–
Leśna Jania	6	–	–
Radziejewo	6	–	–
Rynkówka	3	2	–
Inne ³⁷	48	2	–

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/9, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Kwidzyn, Lębork, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański i miasto Sopot. Egzekucje.*

Analiza danych pozwala na wyciągnięcie wniosków odnoszących się do morderstw największych grup osób pochodzących z Czarnego Lasu (14,23 proc.), Janowa (13,87 proc.), Starogardu (Gdańskiego) (10,95 proc.) oraz Kokoszkowych (9,85 proc.)³⁸. Kolejnymi miejscami pochodzenia były Mirotki (7,66 proc.) i Dąbrówka (5,84 proc.)³⁹. Większość ofiar wymieniono w dokumentach z imienia. Wyjątkiem jest wskazany w tabeli przypadek wsi Janowo. Wyniki prezentowane przez twórców ankiety odbiegają od rzeczywistej liczby osób zamordowanych w Lesie Szpęgawskim.

Omówienia wymaga zastosowana przez twórców ankiet datacja. W dokumentach w jednostce IPN Gd 39/9 istotnie wskazano 67 przypadków, które były związane z mordem w Lesie Szpęgawskim. Wśród źródeł znajdują się dwa opisujące łączną liczbę imiennych ofiar akcji „T-4” zamordowanych w okresie 1939–1940 oraz wszystkich osób z zaburzeniami zgładzonych przez Niemców do 1945 r.⁴⁰ Nie stanowią one jednak przedmiotu niniejszej analizy. Zostały opatrzone adnotacją „Brak daty” i wyłączone z badania, a więc nie wpłynęły na liczbę ofiar zamieszczoną w tabeli nr 4. Cezury czasowe pozostałych zdarzeń zostały wskazane na wykresie nr 3.

Analiza datacji zastosowanej w ankietach IPN Gd 39/9 pozwala na wskazanie dwóch głównych kategorii. Pierwszą z nich i najliczniejszą była cezura określona jako „1939–1945” (41,79 proc. całości)⁴¹. Drugą pod względem liczebności była kategoria wskazująca pełną datę miesięczną poszczególnych wydarzeń (38,81 proc.)⁴². Ostatnie dwie podgrupy zaprezentowane na wykresie nr 3 stanowiły dla daty rocznej „1939 r.”

³⁷ Do kategorii „Inne” włączono wszelkie pomniejsze zdarzenia, w których liczba wskazanych przez respondentów przypadków egzekucji nie przekraczała czterech osób.

³⁸ *Ibidem*, k. 12–13, 22–23, 354–355, 360–363, 501, 503–510, 850–853, 862–865, 877–878, 883–888, 931–934.

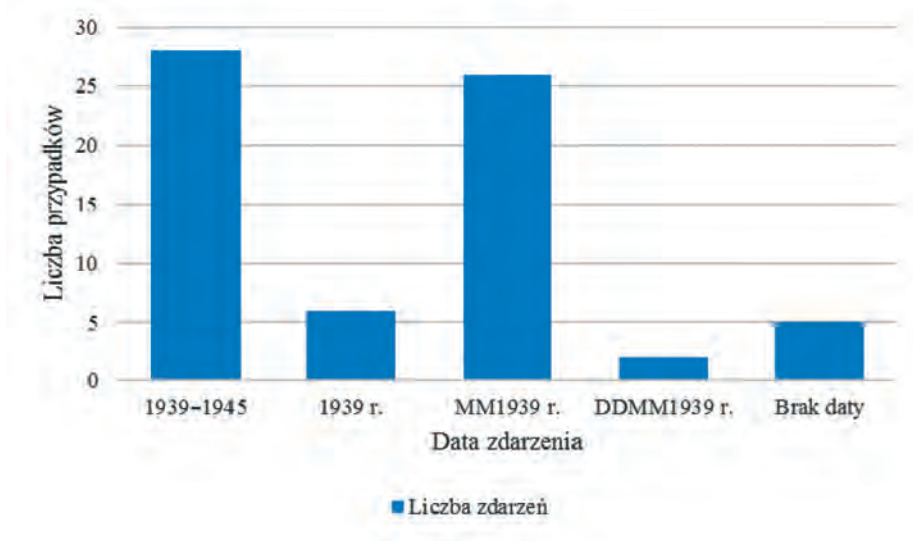
³⁹ *Ibidem*, k. 382–387, 646–648.

⁴⁰ W dokumencie na kartach 478–479 wskazano 1692 osoby, a na karcie 484 – 2343 ofiary akcji „T-4”. Materiały te są zgodne z oficjalnymi listami zabitych. *Ibidem*, k. 478–479, 484.

⁴¹ *Ibidem*, k. 12–13, 22–23, 37–38, 250–253, 299–300, 318–319, 354–355, 396–397, 432–433, 463–464, 474–477, 509–510, 519–520, 538–539, 584–585, 628–629, 666–667, 682–683, 709–710, 713–714, 725–726, 733, 736–737, 742–743, 756–757, 764–765, 776–777, 933–934.

⁴² *Ibidem*, k. 301–302, 382–387, 486–487, 501, 503–510, 521–522, 525–528, 533–534, 563–568, 584–585, 628–629, 787–788, 850–853, 862–865, 877–878, 883–884, 931–932.

Wykres nr 3. Datacja zdarzeń wskazanych przez respondentów ankiet zgromadzonych pod sygn. IPN Gd 39/9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/9, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Kwidzyn, Lębork, Malbork, Nowy Dwór Gdański, Pruszcz Gdański, Puck, Starogard Gdański i miasto Sopot. Egzekucje.

– 8,96 proc. całości oraz dla adnotacji z dokładną datą zgonu – 2,98 proc. Brak datacji wykazano w 7,46 proc. przypadków⁴³.

Ostatnie materiały z Oddziałowego Archiwum IPN w Gdańsku wykorzystane do określenia łącznej liczby ofiar zbrodni można odnaleźć w jednostce o sygn. IPN Gd 39/10, cz. 1–2 zatytułowanej: „Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje”. W ich skład wchodzi wcześniej wskazane archiwalia dotyczące akcji „T-4”, a także inne, przedstawiające głównie zdarzenia mające miejsce w najbliższych okolicach Starogardu (Gdańskiego) oraz w samym mieście. Jeśli chodzi o liczbę wskazanych przypadków (po wydzieleniu osób z zaburzeniami psychicznymi), to łączna liczba ofiar imiennych wynosi 261 osób, przy czym 245 (93,87 proc.) to mężczyźni, a 16 (6,13 proc.) – kobiety⁴⁴. W ankietach

⁴³ *Ibidem*, k. 318–319, 354–355, 360–361, 515–516, 538–539, 565–566, 586–587, 646–647, 682–683, 764–765, 885–886.

⁴⁴ AIPN Gd, 39/10, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje, cz. 1 i 2, k. 100–101, 107–108, 117–120, 126–127, 149–150, 156–157, 191–194, 212–215, 220–221, 226–227, 230–237, 254–257, 264–265, 272–285, 290–293, 296–299, 308–313, 318–319, 328–329, 334–335, 340–349, 352–353, 362–363, 366–369, 372–377, 382–383, 392–401, 467–470, 527–528, 547–552.

przy wszystkich ofiarach umieszczono adnotację dotyczącą płci. Należy zwrócić uwagę na możliwość powtórzenia niektórych osób pojawiających się w poprzednich dokumentach⁴⁵. Badaniu podlegało również pochodzenie ofiar zbrodni popełnionej przez Niemców w Lesie Szpęgawskim, co przedstawiono w tabeli nr 5.

Tabela nr 5. Osoby zamordowane przez Niemców na terenie miejsca zbrodni, występujące w dokumentach o sygn. IPN Gd 39/10, cz. 1 i 2

Miejsce pochodzenia	Liczba zamordowanych osób	
	Mężczyźni	Kobiety
Gniew	45	–
Pelplin	44	1
Tczew	44	1
Opalenie	16	6
Miłobądz	9	–
Szpęgawa	6	3
Zblewo	7	–
Gąsiorki	4	1
Gręblin	5	–
Kierwałd	5	–
Widlice	5	–
Brak	5	–
Inne ⁴⁶	49	4

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/10, cz. 1 i 2, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje.*

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli nr 5, zamordowanych przypisano niemal po równo do trzech dużych ośrodków miejskich: Gniewu, Pelplina i Tczewa. Ofiary te stanowiły po 17,24 proc. całości zgonów wskazanych w dokumentach zgromadzonych

⁴⁵ Sytuacja taka miała miejsce w przypadku zamordowanych nauczycieli, których nazwiska pojawiają się również w aktach o sygn. IPN Gd 39/9. Por. AIPN Gd, 39/10, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje, cz. 1, k. 19–20.

⁴⁶ Do kategorii „Inne” włączono wszystkie przypadki, w których liczba zgonów w danej miejscowości nie przekroczyła pięciu.

w teczce IPN Gd 39/10⁴⁷. Kolejnymi miejscowościami były Opalenie (8,43 proc.), Miłobądz, Szpęgawa (po 3,45 proc.) oraz Zblewo (2,68 proc.)⁴⁸. W przypadku 5 osób nie wskazano miejsca pochodzenia, aczkolwiek jako miejsce zabójstwa wymieniono Las Szpęgawski.

Ostatnim elementem analizy dokumentów wykorzystanych podczas badania zbrodni na terenie Lasu Szpęgawskiego, które znajdują się w Oddziałowym Archiwum IPN w Gdańsku, była datacja zdarzeń opisywanych w ankietach IPN Gd 39/10. Dane te przedstawiono na wykresie nr 4.

Początek okupacji Pomorza Gdańskiego przez III Rzeszę cechował się masowością popełnianych zbrodni. Należały do nich także te wymienione w analizowanych ankietach IPN Gd 39/10. Na podstawie materiału, po uprzednim wyłączeniu osób zabitych w ramach akcji „T-4”, wskazano kolejne egzekucje popełniane przez Niemców. Łącznie ustalono, że w badanym okresie liczba zdarzeń wynosiła 61 i niemal wszystkie przypadki na 1939 r. Jedynym odstępstwem były dwa przypadki, gdzie ankietowani jako cezurę czasową wskazali rok „1940”⁴⁹. Pierwszy z zakresów czasowych stanowił 52,45 proc. wszystkich zdarzeń w badanych dokumentach⁵⁰. Analizując przypadki, które zostały opatrzone cezurami miesięcznymi lub dziennymi, stosunek tych drugich był przeważający i wynosił 24,59 proc. całości (miesięczne – 9,84 proc.)⁵¹. Ostatnią grupę stanowiły zdarzenia, w przypadku których respondenci nie wskazali żadnej daty (9,84 proc.)⁵².

Zakończenie

Jednym ze źródeł wykorzystanych w czasie badania łącznej liczby ofiar niemieckiej zbrodni na terenie Lasu Szpęgawskiego były ankiety OKBZH w Gdańsku. Ich stworzenie w latach 1968–1971 przyczyniło się do powstania wielu publikacji omawiających mord i dostarczyło wiele cennych danych personalnych zarówno ofiar, jak i sprawców. Do dzisiaj jest to jedno z ważniejszych źródeł do badania zabójstw popełnionych na ludności polskiej w czasach II wojny światowej. Lata 1939–1945 cechują się bowiem nitym stanem zachowania dokumentów, co negatywnie wpływa na prowadzone badania.

Zamieszczona na łamach niniejszego artykułu analiza materiałów zachowanych w zbiorach Oddziałowego Archiwum IPN w Gdańsku pozwala na określenie przydatności tych dokumentów w procesie tworzenia oficjalnej listy osób zamordowanych przez Niemców w Lesie Szpęgawskim. Do najważniejszych pozytywnych stron treści ankiet

⁴⁷ AIPN Gd, 39/10, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje, cz. 1 i 2, k. 234–237, 352–353, 398–401, 467–470, 527–528, 547–548.

⁴⁸ *Ibidem*, cz. 1, k. 156–157, 318–319, 342–349, 392–395.

⁴⁹ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 346–347, 551–552.

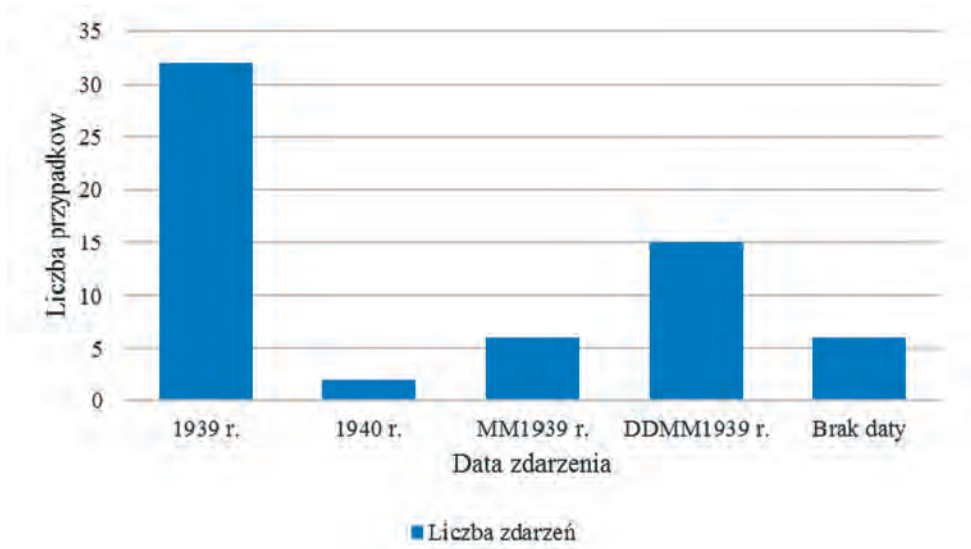
⁵⁰ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 100–101, 107–108, 126–127, 156–157, 191–194, 214–215, 220–221, 226–227, 232–237, 272–275, 280–283, 290–293, 310–311, 318–319, 328–329, 334–335, 348–349, 362–363, 374–375, 396–397, 469–470, 547–552.

⁵¹ *Ibidem*, cz. 1 i 2, k. 117–118, 149–150, 254–257, 264–265, 276–277, 298–299, 308–309, 342–347, 352–353, 366–369, 372–377, 382–383, 394–401, 467–470, 527–528.

⁵² *Ibidem*, cz. 1, k. 214–215, 232–233, 308–309, 312–313, 392–393, 398–399.

Wykres nr 4. Mordy popelnione przez Niemców na terenie Lasu Szpęgawskiego wykazane w aktach o sygn. IPN Gd 39/10, cz. 1 i 2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AIPN Gd, 39/10, cz. 1 i 2, Ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku zebrane w latach 1968–1971. Województwo gdańskie, powiaty: Starogard Gdański, Sztum, Tczew, Wejherowo oraz miasto Chojnice. Egzekucje.

należy zaliczyć wskazanie szczegółów, np.: imion i nazwisk, dat urodzenia, wykonywanych profesji, a także prawdopodobnej daty i miejsca zamordowania. Informacje te przyczyniły się do zebrania danych – zarówno sumarycznych, jak i szczegółowych – dotyczących osób zgładzonych. Materiał ma jednak wiele wad i niedociągnięć. Do najważniejszych należy zaliczyć dużą liczbę powtórzeń oraz różnice w pisowni imion i nazwisk tych samych ofiar. Kwestionariusze w wielu przypadkach cechowały się dużymi brakami dotyczącymi danych szczegółowych. Należy jednak podkreślić, że mimo wskazanych powyżej wad ankiety stanowią cenne źródło do tworzenia imiennego wykazu osób zabitych przez Niemców w Lesie Szpęgawskim.

STRESZCZENIE

Autor omawia wyniki badań dotyczących zbrodni popełnionej przez Niemców w Lesie Szpęgawskim nieopodal Starogardu Gdańskiego w latach 1939–1940. Opisał początek okupacji powiatów starogardzkiego i tczewskiego przez Niemców oraz podstawy polityki eksterminacyjnej dotyczącej rodzimej ludności („Intelligenzaktion”) oraz osób z zaburzeniami psychicznymi („Akcja T-4”). Przeanalizował ankiety Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Gdańsku, przechowywane w Oddziałowym Archiwum IPN w Gdańsku, które zawierają dane dotyczące wspomnianej zbrodni. Każdy z dokumentów został poddany badaniu polegającemu na wyodrębnieniu struktury płci wybranej grupy, miejsca pochodzenia oraz dat zamordowania. Uwzględniono także

zbiory dokumentów zawierające szczerą informację na temat rabunku i niszczenia mienia kościelnego lub wytworów kultury oraz wskazujące członków załogi Szpitala Psychiatrycznego w Kocborowie podejrzanych o udział w mordowaniu pacjentów. Podjęta na łamach artykułu agregacja danych została przeprowadzona w identyczny sposób dla każdego ze źródeł.

Słowa kluczowe: Las Szpęgawski, Starogard Gdański, mord w Lesie Szpęgawskim, zbrodnia pomorska 1939 r.

SUMMARY

The author discusses the results of research on the crime committed by the Germans in the Szpęgawski Forest near Starogard Gdanski in the years 1939–1940. He describes the beginning of the occupation of the Starogard and Tczew powiats (counties) by the Germans and the grounds for the extermination policy against the indigenous population (“Intelligenzaktion”) and people with mental disorders (“Action T-4”). He analyses the investigations of the District Commission for the Investigation of Nazi War Crimes in Gdansk, which contain data on the aforementioned crime and are kept in the Branch Archives of the Institute of National Remembrance in Gdansk. Each document is subjected to an examination to reveal the gender structure of a given group, place of origin and date of murder regarding its members. Also included are collections of documents containing residual information on the robbery and destruction of church property or cultural artefacts and pointing to the members of the Psychiatric Hospital crew in Kocborów as suspected of being involved in killing some patients. The data aggregation undertaken in the article has been carried out in the same way for each of the sources.

Key words: Szpęgawski Forest, Starogard Gdanski, murder in Szpęgawski Forest, Pomeranian crime of 1939.